

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITIHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA NNE

021

KISWAHILI

(Kwa Watahiniwa Walioko na wasiokuwa Shuleni)

Muda : Saa 3

MAJIBU

Mwaka : 1993

Maelekezo

1. Jibu maswali MANANE (8) tu. Maswali MANNE (4) kutoka sehemu A na maswali yote ya sehemu B.
2. Zingatia maagizo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. (a) Eleza tofauti za hadhira ya Fasihi Simulizi na hadhira ya Fasihi Andishi.

Fasihi Simulizi hutolewa moja kwa moja mbele ya hadhira ambapo wasanii na watazamaji huwasiliana ana kwa ana. Kwa upande mwingine, Fasihi Andishi huwasilishwa kupitia maandiko hivyo mwandishi na msomaji hukutana kwa njia ya maandishi pekee bila ya mawasiliano ya moja kwa moja.

Fasihi Simulizi hutegemea sauti, vitendo na mihemko ya msanii kufikisha ujumbe. Fasihi Andishi hutegemea zaidi maandiko na matumizi ya lugha ya maandishi bila vitendo.

Fasihi Simulizi hubadilika kulingana na mazingira na hisia za hadhira kwa wakati huo. Fasihi Andishi hubaki vile vile bila kubadilika baada ya kuandikwa.

Fasihi Simulizi mara nyingi hushirikisha hadhira moja kwa moja kwa kuuliza maswali au kushiriki katika nyimbo. Fasihi Andishi huacha nafasi kwa msomaji kufasiri maandiko bila ushiriki wa moja kwa moja.

(b) Kwa nini wakati mwingine Fasihi Simulizi hutumia wahusika wasio binadamu?

Fasihi Simulizi hutumia wahusika wasio binadamu kama wanyama, miti au vitu vingine ili kufundisha maadili kwa njia ya mfano na mafumbo. Wahusika hawa hufanya matendo ya kibinadamu yanayowasaidia wasikilizaji kuelewa somo kwa urahisi.

Pia hutumika kutoa mafunzo bila kumuumiza au kumshutumu mtu moja kwa moja. Badala ya kumtaja mtu, mnyama au kitu hutumika kuonyesha kosa au sifa njema.

2. “Fasihi Simulizi ikihifadhiwa katika maandishi hupunguzwa uhai wake kwa kiasi kikubwa.” Jadili.

Fasihi Simulizi ni sanaa inayotegemea utendaji wa msanii na ushiriki wa hadhira. Inapohifadhiwa katika maandishi, inapoteza uhai wa sauti, vitendo na hisia ambazo ni roho ya fasihi hii.

Maandishi hayawezi kuonyesha kikamilifu mbwembwe, sauti na mitindo ya msanii wa simulizi. Hivyo kazi inapungua uzito na ladha yake ya awali.

Vilevile maandishi hayatoi nafasi ya hadhira kushirikiana moja kwa moja na msanii. Hali hii inafanya fasihi simulizi iache kuwa sanaa hai na kuwa kitu kilichoganda.

Hata hivyo, kuihifadhi katika maandishi kunasaidia kuitunza kwa vizazi vijavyo na kuepuka kupotea kwa sababu ya kifo cha wasanii. Lakini bado uhai wake wa asili hupungua kwa kiwango kikubwa.

3. “Wakati hudhihirisha usanifu wa mshairi.” Kwa kutumia vitabu viwili kati ya *Teuzi za NAFSI*, *Mashairi ya Saadani* na *Mashairi ya Chekacheka*, jadili kauli hii.

Wakati hutumika na washairi kama kipengele cha kuonyesha hali halisi ya maisha ya jamii kwa kipindi fulani. Katika *Teuzi za NAFSI*, mshairi anaonyesha namna wakati unavyobadilisha maisha ya watu na kuleta changamoto mpya zinazohitaji hekima.

Katika *Mashairi ya Saadani*, mshairi anaonyesha namna wakati wa ukoloni ulivyowaathiri wananchi na jinsi walivyopambana kwa uhuru. Hii inaonyesha kuwa mshairi huibua mambo kulingana na nyakati wanazoishi.

4. Ushairi ni silaha madhubuti inayomwonyesha mshairi kuwa mzalendo na shujaa. Kwa kutumia vitabu viwili kati ya *Teuzi za NAFSI*, *Mashairi ya Saadani* na *Mashairi ya Chekacheka*, dhihirisha kauli hii.

Katika *Teuzi za NAFSI*, mshairi hutumia mashairi kukemea maovu ya kijamii na kuhamasisha mshikamano wa wananchi, jambo linalomdhihirisha kama mzalendo na shujaa.

Katika *Mashairi ya Chekacheka*, mshairi huibua changamoto zinazowakumba vijana na kuwatia moyo kupambana ili kuboresha maisha yao. Hii inaonyesha ushujaa wa mshairi katika kutetea kizazi chake.

5. Kwa kutumia vitabu viwili kati ya *Shida*, *Kuli* na *Duka la Kaya*, jadili watunzi wa riwaya hizo wanavyohamasisha ujenzi wa jamii mpya.

Katika *Shida*, mwandishi anaonyesha matatizo ya kijamii kama vile umaskini na unyonyaji kisha kutoa suluhisho kupitia mshikamano wa wananchi, akihimiza jamii mpya yenye mshikamano.

Katika *Kuli*, mwandishi anaonyesha hali ngumu ya wafanyakazi viwandani lakini pia anaonyesha umuhimu wa mshikamano na mapambano kwa ajili ya haki. Hii inahimiza ujenzi wa jamii mpya yenye usawa.

6. Kati ya *Shida*, *Kuli* na *Duka la Kaya*, chagua wahusika wakuu wanaume wawili (moja kila kitabu) na uonyeshe jinsi wahusika hao wanavyohamasisha na kushawishi wananchi kutekeleza matendo makuu.

Katika *Shida*, mhusika mkuu huonyesha mfano wa ujasiri katika kupambana na umasikini na ukandamizaji, jambo linalowahamasisha wananchi kushirikiana kupambana na changamoto hizo.

Katika *Kuli*, mhusika mkuu anaonyesha mfano wa mshikamano na kupinga unyonyaji wa wakoloni. Anaibua ari ya mapambano kwa wenzake, jambo linalowawezesha kushirikiana katika kudai haki zao.

7. “Uwajibikaji wakati wa kazi ni suala la lazima, na kinyume chake ni maafa kwa mhusika na jamii nzima.” Tumia vitabu viwili kati ya *Harakati za Ukombozi*, *Hawala ya Fedha* na *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe*, jadili kauli hii.

Katika *Harakati za Ukombozi*, wahusika huonyesha kuwa uwajibikaji ni silaha ya kuleta uhuru wa kweli. Kukosa uwajibikaji hupelekea maafa ya kukandamizwa na wakoloni.

Katika *Hawala ya Fedha*, mhusika mkuu anaposhindwa kuwajibika husababisha kudorora kwa familia na jamii yote. Lakini uwajibikaji hujenga mshikamano wa kijamii na maendeleo.

8. “Lugha na matendo ni vigezo muhimu katika kupima kufanikwa kwa tamthiliya.” Kwa kutumia tamthiliya mbili kati ya *Harakati za Ukombozi*, *Hawala ya Fedha*, *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe*, thibitisha ukweli wa usemi huu.

Katika *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe*, wahusika hufanya matendo ya uzembe na ubinafsi ambayo hukwamisha maendeleo. Lugha wanayotumia inaonyesha kutojali kwao, hivyo dhihirisho la kushindwa kwa jamii.

Katika *Harakati za Ukombozi*, lugha yenye msisimko na matendo ya kishujaa ya wahusika huonyesha kufanikwa kwa mapambano ya wananchi. Hii inaonyesha kuwa lugha na matendo ni nguzo kuu katika tamthiliya.

9. (a) Kwa mujibu wa habari hii, Mswahili hapo awali ni nani?

Kwa mujibu wa habari, Mswahili hapo awali alikuwa mtu yeyote aliyekuwa akiishi na kutumia lugha ya Kiswahili katika eneo la pwani ya Afrika Mashariki. Haikuwa lazima mtu awe wa kabila fulani, bali yeyote aliyeishi maisha ya Kiswahili na kufuata tamaduni zake aliweza kuitwa Mswahili.

- (b) Mwandishi anasema hivi leo Mswahili ni nani?

Mwandishi anasema kuwa Mswahili leo si kabila, bali ni mtu yeyote anayekuja katika jamii na kuishi maisha ya Kiswahili, kuzungumza Kiswahili na kushiriki katika utamaduni wa Kiswahili. Hii inamaanisha mtu anaweza kuwa Mhindi, Mwarabu au hata Mzungu lakini bado akawa Mswahili.

(c) Upenzi wa wamwaji juu ya wafanyabiashara ya utumwa ni upi?

Wamwaji wanaonyesha chuki kubwa juu ya Waarabu waliokuwa wakijihusisha na biashara ya utumwa. Wanasema biashara hiyo ilikuwa ni ovu, isiyostahili na ya kikatili, kwa kuwa Waarabu waliwachukua Waafrika wenzao na kuwafanya watumwa.

(d) Kwa nini mwandishi anataka tufahamu upya historia yetu?

Mwandishi anataka tufahamu upya historia yetu ili tusibaki na dhana potofu zilizojengwa na wageni hasa Wazungu. Anasema historia iliyotungwa na wageni haikuwa ya haki kwa sababu mara nyingi walipendelea upande mmoja. Kwa hivyo, ni wajibu wetu kuandika historia yetu kwa mtazamo wa Kiafrika ili kujua ukweli.

(e) Kujitambua kwa Mswahili ni kujitambua vipi?

Kujitambua kwa Mswahili ni kuelewa kuwa Mswahili si kabila, bali ni utamaduni na maisha ya Kiswahili yanayojumuisha makabila mengi ya pwani. Kujitambua huku kunamaanisha kuishi kwa mshikamano, kuheshimu lugha ya Kiswahili na kuendelea na tamaduni zake.

(f) Fupisha aya ya tatu kwa maneno yasiyopungua 50.

Aya ya tatu inasema kuwa historia iliyosimuliwa na wageni haikuwa ya kweli na iliwasawiri Waswahili vibaya. Imeelezwa kuwa Waarabu ndio waliokuwa wakifanya biashara ya utumwa na kuwafanya Waafrika wenzao kuwa watumwa. Hata hivyo, mwandishi anasisitiza kuwa historia sahihi ya Waswahili inapaswa kuandikwa na Waafrika wenyewe kwa mtazamo wao.

(g) Eleza maana ya maneno yaliyopigiwa mstari.

(i) Waarabu – ni watu waliotoka Uarabuni ambao walihamia pwani ya Afrika Mashariki na kushiriki biashara na utamaduni wa Kiswahili.

(ii) Wabantu – ni jamii kubwa za Kiafrika zinazojulikana kwa lugha za Kibantu na ndizo waliokuwa wakitawala sehemu kubwa ya Afrika Mashariki.

(iii) Waalimu – ni wale waliokuwa wakihifadhi na kufundisha utamaduni na historia ya Kiswahili kupitia simulizi, nyimbo na methali.

(iv) Usiomthilika – ni kitu kisichoweza kulinganishwa na chochote kingine, yaani hakina mfano wala kipimo cha kulinganishia.

10. Andika insha yenye maneno yasiyozidi 250 kuhusu moja ya mada hizi: (a) Mipango yangu ya baadaye kama sitachaguliwa kidato cha tano. (b) Upigaji marufuku uvutaji sigara kwenye vyombo vya usafiri. (c) Umuhimu wa kujifunza lugha. (d) Ujirani mwema.

Mipango yangu ya baadaye kama sitachaguliwa kidato cha tano ni jambo ambalo nimejiandaa kulikabili kwa ujasiri. Kwanza kabisa, nitatumia muda wangu kujifunza ujuzi wa maisha kama vile ufundi stadi, kilimo, na ujasiriamali. Ujuzi huu utanisaidia kupata kipato na kujitegemea bila kulazimika kusubiri nafasi ya shule.

Pili, nitaamua kujiunga na vyuo vya ufundi au mafunzo ya ufundi stadi yanayotolewa na taasisi mbalimbali. Hii itanisaidia kuendeleza ndoto zangu kwa njia tofauti na pia kuleta tija katika maisha yangu na jamii.

Tatu, nitajitahidi kuongeza maarifa yangu binafsi kwa kusoma vitabu, magazeti, na kutumia teknolojia ya mtandao. Maarifa haya yatanijengea misingi ya kimaisha na kunisaidia kushindana na changamoto za dunia ya sasa.

Nne, nitaendelea kushiriki katika shughuli za kijamii na kujitolea kusaidia wengine. Kupitia huduma hii, nitajifunza zaidi kuhusu mshikamano wa kijamii na maadili ya utu, jambo litakaloniweka karibu na watu.

Tano, nitawekeza muda wangu katika kujifunza lugha za kigeni au kompyuta, kwani hivi sasa dunia imekuwa kijiji kimoja. Lugha na teknolojia ni nyenzo muhimu za mafanikio katika karne hii ya sayansi na mawasiliano.

Mwisho, nitaendelea kujiandaa kwa mitihani ya kujitegemea au mitihani ya nje ambayo inaweza kunisaidia kupata vyeti vya elimu na kunifungulia milango ya baadaye. Hii itakuwa njia ya kuhakikisha kuwa safari yangu ya kielimu haijakatika.

11. (a) Andika E kwa Kielezi au V kwa Kivumishi kwa maneno yaliyopigiwa mstari katika sentensi zifuatazo:

- (i) Hata ndege hukaa wawili wawili. – E
- (ii) Viti hivi vizuri. – V
- (iii) Mariam anaimba vizuri. – E
- (iv) Macho yake malegevu. – V
- (v) Kitanda cha kwanza kushoto ndicho alicholalia. – V

(b) Eleza kazi za mofimu u katika sentensi zifuatazo:

- (i) Utaratibu huu ni mzuri – Mofimu **u** inaonyesha mwanzo wa nomino.
- (ii) Ujumbe unaofuata ni wa siri – Mofimu **u** inaunda neno lenye maana kamili.
- (iii) Wewe u mtoto wa kaka yangu – Mofimu **u** inatumika kama kielezi cha dhima.
- (iv) Ungelijua usingesubiri – Mofimu **u** inaonyesha hali ya tungo ya masharti.

12. Changanuwa sentensi hizi kwa kutumia njia ya jedwali:

(a) Usipowasikiliza wazazi wako, mwamwangu utaharibikiwa.

- Kiambajengo: Usipo- (kiambishi cha masharti)
- Kitenzi: wasikiliza
- Kiima: wazazi wako
- Kiambajengo: mwamwangu
- Kitenzi: utaharibikiwa

(b) Musa anajigamba sana lakini sisi tumemdharau.

- Kiima: Musa

- Kitenzi: anajigamba sana
- Kiunganishi: lakini
- Kiima: sisi
- Kitenzi: tumemdharau